

УДК 340.12

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ІДЕЙ АНАРХІЗМУ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ НА ПОЧАТКУ 20-Х рр. ХХ ст.

**Л.С. ПРОТОСАВІЦЬКА, кандидат історичних наук,
Національний університет біоресурсів і природокористування
України¹**

***Анотація.** У статті викладено поширення анархічного руху в Україні під проводом Н. Махна. Проаналізовано діяльність його владних структур в економічній, політичній, фінансовій сферах та судочинстві; досліджено процес формування й функціонування Революційно-Повстанської Армії України (м) на теренах Гуляйполя.*

***Ключові слова:** махновщина, анархізм, комуна, армія*

Актуальність теми обумовлена потребою вивчення історії виникнення та діяльності анархістської суспільно-політичної течії в Україні, що відіграла важливу роль у процесі витворення української державності в 1917–1921 роках.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі залучених джерел та літератури про анархістів, «батька» Махна визначити особливості анархічного руху в Україні.

Анархізм є суспільно-політичною течією, яка прагне до максимально можливого визволення особистості, виступає за негайне знищення будь-якої влади шляхом стихійного бунту мас і створення федерації дрібних автономних асоціацій виробників і споживачів (союзів громад).

На Українських теренах анархізм почав поширюватися в кінця ХІХ ст. під впливом ідей П. Кропоткіна. У 1917–1921 рр. анархізм був ідейною основою багатьох селянських рухів, особливо махновщини. Народні маси мали власне розуміння анархізму. Вони вважали, що анархізм уособлює в собі вільне життя та незалежність... [5, с. 61–63].

Українські анархісти боролися проти всіх влад – німецьких окупантів, білогвардійців, української держави, більшовиків (з останніми двома періодично укладали тактичні союзи). Лідерами українських анархістів були Нестор Махно, В. Волін (Ейхенбаум), П. Аршинов (Марін).

До Махна як до реальної сили стікалися анархісти з усієї України, хоча Харківська організація «Набату» (Всеукраїнська федерація анархістів) на чолі з В.Воліним вперше почула про Махна лише в лютому 1918 [12, арк. 7–8].

Встановлений Махном в межах Гуляйпільської республіки політичний режим можна вважати обмежено демократичним. Н. Махна досить часто називають затятим анархістом, однак, залежно від умов, Батько приставав то до одних, то до інших, не зважаючи на партійні догми, використовуючи їх для досягнення своїх цілей [11].

Н. Махно стояв на позиціях самовизначення України як окремого економічного організму, розташованого на певній географічній території, населеної людьми переважно української національності.

У 1917 р. в Гуляйполі утворилася досить своєрідна «анархічна комуна». Постійних очільників в комуні не було. Управління почергово здійснювали обранці з-поміж членів комуни [3, с. 14–37].

В проекті декларації «Про вільні ради» проголошувалася свобода слова, друку, совісті, зборів та організацій. Окремим пунктом зазначалося про ліквідацію приватної власності. В аграрній сфері було запропоновано програму, згідно з якою відмінялися податки з селянства до державного бюджету; скасовувався Декрет про націоналізацію землі з поверненням її селянам та заборона її купівлі-продажу. Треба віддати належне Н. Махну та його соратникам, дана програма послідовно втілювалася в життя.

Спочатку в Гуляйполі було створено Гуляйпільський земельний комітет та Комітет захисту революції. Перший ще у серпні 1917 р. оголосив ліквідованим поміщицько-куркульське землеволодіння. Конфісковані землі розподілили між селянами і організували і декілька «вільних комун» на ній.

Н. Махно запропонував робітникам за принципом селянських комун самоорганізовуватися і вести господарчу діяльність. Гуляйпільська рада власникам місцевих фабрик і заводів наказала суттєво збільшити заробітну плату робітникам, покращити загальні умови праці на підприємствах Гуляйполя [7]. Крім того, Гуляйпільська рада прийняла рішення обкласти місцеву буржуазію великими податками, які з них регулярно стягувалися.

Грошові відносини на території, що контролювалися Н. Махном, також мали свої особливості. Так, в Україні на 1919 р. в обігу були 342 грошові знаки. Найбільш розповсюдженими були радянські грошові знаки, донські гроші, українські карбованці. Анархісти вважали, що гроші, захоплені під час експропріації, потрібні на революцію. Виручені гроші анархісти використовували як на придбання зброї, на пропаганду так і для особистих потреб [6].

Махновські новації були втілені також і в судочинстві – запроваджувалася практики «народних» судів, руйнувалися тюремні будівлі [13, с. 285].

Н. Махном були створені квазідержавні структури «республіки на тачанках». Реввійськрада Гуляйполя створила фінансову, податкову, санітарно-медичну, культурно-просвітницьку комісії, комісію з допомоги незаможним верствам міст і комісію з питань забезпечення повстанської армії.

Система влади спиралася на розгалужену мережу масових організацій, які підтримували політику Махна – профспілки, заводські комітети, комітет наймитів, сходи – зборів [10, с. 41]. Гуляйпільські збори стали базою формування Ради, котра за ініціативи Махна обиралася за принципом делегування. Делегати посилалися до ради від компактних груп населення, що полегшувало їх зв'язок з виборцями.

З 1917 по 1921 рр. Н. Махно очолював декілька органів влади в Гуляйполі та Олександрівську, хоча справжній анархіст, як борець за безвладний лад, не мав права працювати у різних владних структурах. З цих та інших подібних фактів стає цілком зрозумілим, що «маленький червоний Петроград»

аж ніяк не був «анархічною комуною». За усіма своїми ознаками то була хоча й маленька, але все ж таки держава [3, с. 14–37].

Гуляйпільська комуна мала також власну армію. В часи, коли махновці і більшовики були союзниками, загони Н. Махна входили до складу Червоної Армії, зокрема до Задніпровської дивізії, Н. Махно очолював 3 бригаду, М. Григор'єв – 1 бригаду [8, с. 68]. Радянська влада, не довіряючи «батьку», чинили «постачальний саботаж», не виділяла на утримання махновських загонів жодного рубля. Н. Махно був змушений займатися «самозабезпеченням». Єдине, що він отримав від більшовиків централізованим шляхом – 3000 італійських гвинтівків, причому набоїв до них дали обмаль, щоб мати можливість в будь-який момент залишити махновців без зброї. Все інше «батьку» доводилось добувати в бою.

Коли «батько» став непотрібний, Рада Робітниче-Селянської Оборони УРСР ухвалила рішення «ліквідувати Махна в найкоротший строк». Махно подав у відставку. Перебуваючи у стані душевної кризи, коли червоні зрадили, білі тиснули, виганяючи з рідного Лівобережжя, Махно приймає рішення про об'єднання всіх анархічних військ. 1 вересня Нестор Іванович об'єднав усі підпорядковані йому військові загони в єдину структуру, назвавши її Революційно-Повстанською Армією (РПАУ(м)), яка налічувала 40 тис. багнетів, 10 тис. шабель, 1 тис. кулеметів та 20 гармат. Основою такої швидкої мобільності армії Н. Махна були тачанки – легкі ресорні дροжки з чотирма сидіннями та кулеметом, які за день долали понад 80 верст [1, с. 14].

Повстанська армія Махна з часом набула чіткої організаційної структури, поділяючись на корпуси, бригади, полки, батальйони, роти й інші військові одиниці, на чолі кожної з яких стояли командири, що несли повну відповідальність за своїх бійців [1, с. 364]. Регулярні структури РПАУ(м) очолив начальник її штабу – В. Білаш, партизанські структури – Н. Махно [2, с. 229]. За часів Нестора Івановича двічі оголошувалася добровільно-зрівняльна мобілізація – у квітні й у листопаді 1919 р. [9, с. 62]. Але на ділі такі мобілізації нічим не відрізнялися від більшовицьких. Служити треба було всім, крім хворих та дуже старих людей. А за свідоме дезертирство з махновських збройних сил чекала смертна кара.

У скрутний для махновського руху час Нестор Іванович пішов на вимушений союз з Директорією – 20 вересня 1919 р. підписав з нею угоду про сумісну боротьбу з білими. Ставлення державних мужів УНР до махновців протягом усього часу співпраці залишалося невизначеним, тому що Н. Махно не вкладався в рамки їх теорії національного визволення. Н. Махно виявився українцем, але антидержавником і про його інкорпорацію в УНР не могло бути й мови.

Махновці зобов'язались узгоджувати свої оперативні плани з штабом головного отамана армії УНР. РПАУ(м) отримувала боєзапаси й спорядження від армії УНР. Хворих і поранених махновців мали розміщувати в петлюрівських лазаретах. Для дислокації РПАУ(м) відводиться територія завширшки 40 і завглибшки в 60 верст. Махновська пропаганда за цими межами була заборонена. Сторони визнавали право на взаємне існування, створювали об'єднаний фронт проти спільного ворога. В разі перемоги

передбачався розподіл сфер впливу в Україні і можливо федеративний характер її існування. Однак укладена угода не вирішувала всіх протиріч.

1920 р. став переломним для махновщини. Після розгрому Врангеля останньою антибільшовицькою силою залишився «батько». І на нього обрушилися всі сили Червоної Армії. Ще майже рік він продовжував боротьбу, але НЕП та повоєнна амністія підірвали його сили. Махно хотів створити якомога потужніший антибільшовицький фронт, однак був змушений розпустити армію. Масам хотілося миру, а розрізнені українські сили були поодинці зломлені переважаючою військовою силою більшовиків. Нестор Іванович у 1921 р. виїхав за кордон і більше ніколи не повертався до України. Анархістський рух після його від'їзду занепав. Більшовики захопили владу в Україні на довгих 70 років.

Таким чином, на початку 1920-х рр. в Україні Н. Махном та його соратниками було здійснено спробу встановити анархічний лад на Східноукраїнських землях. Насправді ж Гуляйпільська комуна мала чимало ознак держави. Зокрема, було створено такі державні структури, як Гуляйпільська Рада, Гуляйпільський Земельний комітет, комітет Захисту революції. Функціонували податкова, фінансова, санітарно-медична, культурно-просвітницька комісії. Система влади спиралася на розгалужену мережу масових організацій. Гуляйпільська комуна мала власну армію. Було проголошено свободу слова, друку, совісті, зборів та організацій. Крім того, проголошувалася ліквідація приватної власності. Силою, на яку спирався Н. Махно, були селяни. Влада «батька» поширювалася на територію завширшки 40 і завглибшки в 60 верств. Більшовикам вдалося придушити махновський рух і у 1921 р. Махно був змушений виїхати за кордон.

Список літератури:

1. Белаш А. Дороги Нестора Махно: историческиеповествования [Текст]/ А. Белаш, В. Белаш. – К. : Знання, 1993. – 592 с.
2. Верстюк В. Махновщина: селянський протестантський рух на Україні [Текст] / В. Верстюк. – К. : Знання, 1991. – 368 с.
3. Горак В. Махновська держава та «анархіст» Махно [Текст] / В. Горак // Схід. – 2006. – № 5. – С. 14–37.
4. Кубанин М. Махновщина. [Текст] / М. Кубанин. – М. ; Л., 1928. –С. 92.
5. Махно Н.И. Воспоминания / Н.И. Махно. – Париж, 1936. – С. 61–63 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://militera.lib.ru/memo/russian/mahno_ni/index.html
6. Офіційний сайт Н. І. Махно : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.makhno.ru/st/15.php>
7. Письма председателя Гуляй – Польскогопрофсоюза Н. И. Махно владельцам и администрации завода «Богатырь» // Нестор Махно. Крестьянскоедвижение на Украине. 1918–1921: Документы и материалы / Серия: Крестьянскаяреволюция в России. 1902–1922 гг.: Документы и материалы / под ред. В. Данилова и Т. Шанина. – М. : Российскаяполитическаяэнциклопедия (РОССПЭН), 2006. – 1000 с. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pseudology.org/Eneida/MahnoKrestjanDwigenieNaUkraine.pdf>
8. Приказ по группевойсхарьковскогонаправления о созданиизаднепровскойукраинскойсоветскойдивизии // Нестор Махно.

Крестьянское движение на Украине 1918–1921 : документы и материалы / под ред. В. Данилова, Т. Шанина. – М. : РОССЭН, 2006. – 1000 с. – С. 68 : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pseudology.org/Eneida/MahnoKrestjanDwigenieNaUkraine.pdf>

9. Предписание «Военно-революционного полевого районного штаба с. Гуляй – Поле и окрестностей Гуляй - Польскому волостному совету о проведении мобилизации мужского населения 1912–1915 гг. призыва в ряды повстанцев» // Нестор Махно. Крестьянское движение на Украине 1918–1921: документы и материалы / под ред. В. Данилова, Т. Шанина. – М. : РОССЭН, 2006. – 1000 с. : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pseudology.org/Eneida/MahnoKrestjanDwigenieNaUkraine.pdf>

10. Протоколы заседаний правления профсоюза металлистов, деревообделочников и других профессий с. Гуляй – Поле под председательством Н. И. Махно // Нестор Махно. Крестьянское движение на Украине. 1918–1921: Документы и материалы / Серия: Крестьянская революция в России. 1902–1922 гг.: Документы и материалы / под ред. В. Данилова и Т. Шанина. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2006. – 1000 с. 41 : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pseudology.org/Eneida/MahnoKrestjanDwigenieNaUkraine.pdf>

11. Федоровський Ю.Р. Повстанський рух в Донбасі та Махно : автореф. дис. ... канд. істор. наук : спец. 07.00.01 / Ю.Р. Федоровський. – Донецьк, 2000. – 19 с.

12. Центральний державний архів громадських організацій. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 330. – Арк. 7–8.

13. Яруцкий Л. Махно и махновщина / Л. Яруцкий. – Мариуполь : Б. И, 1995. – 365 с. : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vipbook.info/nauka-i-ucheba/istory/158147-yaruckiy-l-mahno-i-mahnovcy.html>

В статье изложено распространение анархистского движения в Украине под руководством Н. Махно. Проанализирована деятельность его государственных структур в экономической, политической, финансовой сферах и судопроизводстве; исследован процесс формирования и функционирования Революционно-повстанческой армии Украины (м) на территории Гуляйполя.

Махновщина, анархизм, коммуна, армия.

In the article the spread of an anarchist movement in the Ukraine led by N. Makhno. Analyzed the activities of its authorities in the economic, political, and financial fields proceedings; The process of formation and functioning of the Revolutionary-Insurgent Army Ukraine (m) in the territory Gulaypolya.

Makhnovshchina, anarchism, municipality, army.

